

توسعه گردشگری شهری

با تکیه بر مرکز شهر تهران
و رویکرد مدیریت شهری

نویسنده: الهام آزادی

انتشارات تیس

به نام آن که جان را فکرت آموخت
چراغ دل به نور جان برافروخت

سرشناسه	: آزادی، الهام، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: توسعه گردشگری شهری؛ با تکیه بر مرکز شهر تهران و رویکرد مدیریت شهری؛ نویسنده: الهام آزادی؛ به سفارش اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
مشخصات نشر	: تهران: تیسرا، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۲ ص، جدول، نمودار، ۲۱×۱۴/۵.
فروست	: شهروندی؛ ۲۵.
فروست	: نگاشت شهر؛ ۴۶.
شابک	: ۵۹۰۰۰ ریال؛ ۸-۵۵-۶۶۶۲-۰۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: گردشگری - ایران - تهران
شناسه افزوده	: فاضلی، نعمت‌الله، ۱۳۴۳ - ، دبیر علمی مجموعه «فرهنگ و شهر»
شناسه افزوده	: شهرداری تهران؛ اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ ۹۱۵۵/الف/۹۱۴
رده‌بندی دیویی	: ۹۱۵/۵۵۱۲۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۰۷۳۹۶۸

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی

توسعه گردشگری شهری؛ با تکیه بر مرکز شهر تهران و رویکرد مدیریت شهری
نویسنده: الهام آزادی
سفارش دهنده: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
ناظر علمی: دکتر محمدسید ذکایی
دبیر مجموعه «فرهنگ و شهر»: دکتر نعمت‌الله فاضلی
مدیر تولید: سید محمدرضا بهلول
چاپ اول: بهار ۱۳۹۲
شماره نشر: ۴۵

ویراستاران: بهاره پورعظیمی، فهیمه نظری؛ نمونه خوانی: فاطمه کاکویی
طراحی جلد: مهران مستوفی
لیتوگرافی: کارآ، چاپ: دالاهو، صحافی: کیمیا
ناظر فنی چاپ: مصطفی شریفی
تعداد: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۵۹۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۶۶۲-۵۵-۸
همه حقوق چاپ و نشر این اثر محفوظ است.
استفاده از مطالب یا ذکر منبع بلاشکال است.

انتشارات تیسّا
تهران، میدان بهارستان، خیابان ظهیرالاسلام، پلاک ۶ واحد ۳، تلفن: ۳۳۹۹۹۴۲۳، ۳۳۹۹۲۴۷۰
www.Teesa.ir iTeesa@mail.com

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
تهران، بزرگراه شهید گمنام، ابتدای بزرگراه کردستان، تلفن: ۸۲۱۰۶۰۰۰

فهرست

پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۳
فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱۷
اهمیت و ضرورت.....	۱۹
تحقیقات پیشین موضوع.....	۲۲
مطالعات و تحقیقات دانشگاهی.....	۲۳
مطالعات و تحقیقات کاربردی (طرح‌ها و برنامه‌ها).....	۳۲
مطالعات و تحقیقات تاریخی.....	۴۲
مطالعات و تحقیقات هنری و ادبی.....	۴۳
ملاحظات نظری.....	۴۴
الف) مدیریت گردشگری شهری.....	۴۴
گردشگری شهری.....	۴۴
توسعه گردشگری شهری.....	۵۰
مرور تاریخی بر مدیریت گردشگری شهری.....	۵۴
ب) مدیریت شهری.....	۶۶
دوره نخست: «اداره امور شهری».....	۷۲
دوره دوم: مدیریت شهری.....	۷۳
دوره سوم: «حکمروایی شهری».....	۷۴
پ) مراکز شهری.....	۷۶
جمع‌بندی ملاحظات نظری و ارائه مدل.....	۸۱
فصل دوم: توسعه گردشگری شهری در مرکز شهر تهران.....	۸۷

۹۴.....	ویژگی های مرکز شهر تهران
۱۱۴.....	تبیین نقاط قوت و ضعف، فرصت ها و تهدیدها
۱۱۵.....	زمینه فیزیکی - کالبدی
۱۱۵.....	نقاط قوت
۱۱۵.....	نقاط ضعف
۱۱۶.....	فرصت ها
۱۱۷.....	تهدیدها
۱۱۷.....	زمینه اقتصادی - مالی
۱۱۷.....	نقاط قوت
۱۱۷.....	نقاط ضعف
۱۱۸.....	فرصت ها
۱۱۸.....	تهدیدها
۱۱۸.....	زمینه اجتماعی - فرهنگی
۱۱۸.....	نقاط قوت
۱۱۹.....	نقاط ضعف
۱۱۹.....	فرصت ها
۱۱۹.....	تهدیدها
۱۱۹.....	زمینه مدیریتی - قانونی
۱۱۹.....	نقاط قوت
۱۲۰.....	نقاط ضعف
۱۲۰.....	فرصت ها
۱۲۰.....	تهدیدها
۱۲۱.....	فصل سوم: مدل پارادایمی و نتیجه گیری
۱۲۳.....	مدل پارادایمی
۱۲۳.....	الف) پدیده
۱۲۶.....	ب) شرایط علی
۱۲۶.....	عدم وجود زیرساخت ها
۱۳۶.....	زیرساخت های فرهنگی
۱۴۰.....	زیرساخت های حرکتی
۱۴۳.....	عدم تحقق الزامات مدیریتی
۱۴۹.....	پ) زمینه و عناصر مداخله گر

۱۵۳.....	ت) پیامدها.....
۱۵۳.....	معضلات فیزیکی.....
۱۵۵.....	معضلات اقتصادی.....
۱۵۵.....	معضلات اجتماعی.....
۱۵۸.....	معضلات مدیریتی.....
۱۵۹.....	ث) راهبردهای کنش.....
۱۶۰.....	راهبردهای مدیریتی.....
۱۶۶.....	راهبردهای غیرمدیریتی.....
۱۶۸.....	نتیجه گیری و تبیین نظریه.....
۱۷۱.....	نتایج حاصل در زمینه فیزیکی - کالبدی.....
۱۷۲.....	نتایج حاصل در زمینه اقتصادی - مالی.....
۱۷۳.....	نتایج حاصل در زمینه اجتماعی - فرهنگی.....
۱۷۴.....	نتایج حاصل در زمینه مدیریتی - قانونی.....
۱۷۵.....	تبیین نظریه.....
۱۷۹.....	راهکارها و پیشنهادها.....
۱۸۰.....	۱. راهکارهای مربوط به زمینه فیزیکی - کالبدی.....
۱۸۱.....	۲. راهکارهای مربوط به زمینه اقتصادی - مالی.....
۱۸۲.....	۳. راهکارهای مربوط به زمینه اجتماعی - فرهنگی.....
۱۸۲.....	۴. راهکارهای مربوط به زمینه مدیریتی - قانونی.....
۱۸۷.....	کتابنامه.....

پیشگفتار

تهران به عنوان مرکز سیاسی کشور، بیش از یک شهر بزرگ و پُرجمعیت است که رشد ناموزون و نامتعادل و تنوع قومی و مهاجرپذیری گسترده، وجه ممیزه آن از دیگر شهرهای بزرگ کشور است. تهران به تافتۀ جدابافته‌ای تبدیل شده که مجموعه‌ای از ویژگی‌ها، ارزش‌ها و هیجان‌های گاه متناقض را نیز در خود نمایان دارد. تراکم سرمایه‌های فرهنگی و خُرده‌فرهنگی، تراکم سرمایه‌های اقتصادی، سیاسی و نمادین، تحرک و رقابت اجتماعی بالا، تنوع سبک‌های زندگی و بسیاری از ویژگی‌های دیگر، معنای فرهنگی تهران را به مثابه فضا و مکانی زیسته در ذهن ساکنان و غیر ساکنان آن بسیار متمایز می‌سازد. تهران به عنوان یک کلان شهر، علاوه بر در برداشتن خصایص اجزا و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن، چیزی فراتر از این اجزاست. تهران را تنها باید در مقیاس کلان‌شهری منحصربه‌فرد آن، با تمام اوصاف و شرایط خوب و بد آن در نظر گرفت.

مجموعه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی چاپ‌شده در مجموعه

«فرهنگ و شهر» - همچون اثر حاضر - برشی از تجربه ارزش‌ها، گرایش‌ها و تجارب متنوع ساکنان تهران و نیز شرایط ساختاری و تغییر و تحولات آن را مورد توجه قرار می‌دهند. این مجموعه آثار که با حمایت معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران به چاپ می‌رسند، در کلیت خود می‌توانند تصویری از پیچیدگی‌ها، تناقض‌ها، فرصت‌ها، محدودیت‌ها، واقعیت‌ها، بازنمایی‌ها و نیر بستر تاریخی زندگی در این شهر را ترسیم کنند.

در انتساب و سفارش این مجموعه، ملاحظات چندی مورد توجه قرار گرفته که انعکاس‌دهنده اهمیت جهت‌گیری‌های فرهنگی و اجتماعی مدیریت شهری تهران و نیز تحولات و پویایی‌های مربوط به شرایط ساختاری و فرهنگی زندگی در تهران است. بر این اساس، رویکرد فرهنگی در مطالعه شهر، وجه غالب آثار این مجموعه را شامل می‌شود که بر اساس طیفی از سنت‌های رشته‌های دانشگاهی مانند جامعه‌شناسی، مطالعات فرهنگی، برنامه‌ریزی شهری، مدیریت شهری، جمعیت‌شناسی، معماری و روان‌شناسی محیطی و عموماً در فضایی چندرشته‌ای و گاه بین‌رشته‌ای، ضرورت‌های سیاستی و مدیریتی و تجارب زندگی روزمره در این شهر را شرح داده‌اند.

به همان سان، جهت‌گیری فرهنگی متون این مجموعه و نیز توجه به تهران به عنوان یک متن فرهنگی در وجوه مختلف کالبدی، ساختاری و نیز ارزشی و رفتاری آن، الزاماً وجهی تفسیری به غالب این مطالعات بخشیده است؛ از این‌رو رویکردهای روش‌شناختی و تحلیل کیفی‌ای چون مردم‌نگاری، مطالعات تاریخی، پدیدارشناسی، نظریه مبنایی، نشانه‌شناسی، تحلیل محتوای کیفی و تحلیل گفتمان، روش‌های غالب این متون را تشکیل می‌دهند، هرچند در مطالعه ساختارها و تغییرات فرهنگی و

نگرشی، تحلیل ثانویه و پیمایش نیز به کار رفته است. به کارگیری این تنوع روشی که در مطالعات شهری ایران سابقه زیادی ندارد، با امتیازات زیادی همراه است. نگاه فرایندی به تحولات شهر و ردیابی این تحولات در بستر تاریخی شکل‌گیری و توسعه تهران، نگاه کل‌نگرانه به مسائل و ویژگی‌های زیست شهری و فاصله گرفتن از تقلیل‌گرایی‌های مربوط به منظر رشته‌ای، توجه هم‌زمان به زمینه‌های ساختاری و ارزشی و توجه به متن زندگی روزمره و تجارب زیسته افراد در مفهوم‌سازی‌ها و تحلیل مسائل شهر، از جمله این مزایاست.

ایده‌ها و نتایج به دست آمده از این مطالعات تجربی، علاوه بر اینکه به شناخت و فهم عمیق‌تر زندگی شهری و سازوکار تغییر و تحولات در فرهنگ آن کمک می‌کند و چشم‌اندازی انتقادی را برای تأمل بر زمینه‌ها و آثار این تغییرات (مثلاً در معماری، فرهنگ اتومبیل، زندگی روزمره زنان، مراکز خرید و فضاهای تجاری، هجانات اجتماعی و مانند آن) مهیا می‌سازد، دلالت‌ها و آثاری را نیز برای سیاست‌گذاری و مدیریت شهری به همراه دارد که از جمله محورهای آن می‌توان به تلاش برای کاستن از نابرابری و بی‌عدالتی در دسترسی‌ها، برابری‌ها و تأمین برخی از حقوق شهروندی که خود به پدیده‌ای فراگیر و به درجاتی تاریخی تبدیل شده است، و ادغام اجتماعی بیشتر گروه‌های آسیب‌پذیر مانند سالمندان و معلولان اشاره کرد.

آثار مجموعه «فرهنگ و شهر»، رویکردهای متنوعی را برای فهم تجارب معاصر از شهر - چه تجارب زیسته واقعی و چه تصویری - در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد. مرور این آثار، پیچیدگی‌ها و تنوع شرایط زندگی و نیز نگرش و قضاوت نسبت به زندگی شهری را آشکار می‌سازد. ساکنان تهران به واسطه تجربه زیسته خود از ساختمان‌ها، بناها

و فضاهای مصنوع و همچنین بازنمایی و انعکاس این ارزش‌ها و هنجارها در هنر، ادبیات، فیلم و عرصه‌های مشابه، درک و شناخت متفاوتی نسبت به آن دارند و بر این اساس به تفسیر و مدیریت برنامه‌های روزانه و نیز برنامه‌ریزی‌های خود برای آینده می‌پردازند. جدایی‌ناپذیری عناصر مادی و عینی شهر از وجوه فرهنگی و نرم‌افزارانه، دستور کاری است که کتاب‌های این مجموعه بر آن تأکید داشته‌اند.

امید است انتشار این آثار، گامی در ترویج و همگانی ساختن نگرش فرهنگی به شهر و مدیریت شهری باشد و ضمن ترویج فرهنگ نقد، جهت‌گیری‌های سیاستی مفیدی را در اختیار محققان، برنامه‌ریزان و مدیران شهری قرار دهد.

محمدسعید ذکایی

ناظر علمی

«چیزی از سایه خنک امامزاده‌ها، زیلوی امن مسجدهای بزرگ و نیمه‌تاریک، بوی خوش روزهای نذری‌پران و یا از قوس‌قزح پره‌های طاووس، علامت دسته میدانی‌ها، چون ابر رنگینی از خیالش می‌گذشت. چشم‌ها را می‌بست. گردن فربه را روی گرم شانه خم می‌کرد، احساس سبکی او را تا نزدیکی ابرها بالا می‌برد و رضایتی ناب از خوشبختی‌ای اتفاقی، دلش را می‌فشرد... مطمئن شد یکی از همان آدم‌هایی است که همه کوچه‌ها و خیابان‌ها را پر کرده‌اند، همه راهروها و پله‌ها را، همه پیاده‌روها را، بازار و گلوبندک و سرچشمه را، میدان خراسان و شوش و ژاله و بهارستان را... همه‌جا را و این حس خوبی بود».^۱

آیا در واقع شهرها جایی هستند که می‌توان از قدم زدن در کوچه‌پس‌کوچه‌های آنها لذت برد و اوقات خود را با حس رضایتی ناب

۱. این جملات، بخشی از کتاب **تهران شهر بی‌آسمان** است که در آن **امیرحسین چهل‌تن** در قالب یک داستان کوتاه از وضعیت تهران در دوران سلطنت پهلوی سخن رانده است.

سپری کرد و چیزی به نام «حسی خوب» داشت؟ گم شده‌ای که همگان دانسته و یا ندانسته در جست‌وجوی آن هستند. یک حس خوب، یک خوش‌گذرانی از ته دل و تفریحی انرژی‌بخش را در کجای این شهرها می‌توان یافت؟

این پرسش‌ها و پرسش‌های دیگری از این قبیل که با زندگی و گذران دوران جوانی‌ام در کلان‌شهری مانند تهران ذهنم را به خود مشغول می‌داشت؛ بهانه‌ای برای جست‌وجو در موضوع گردشگری شهری شد تا با نگاهی ژرف‌تر و علمی‌تر به بررسی موضوع پردازم. به همین دلیل موضوع پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد خود را با عنوان «قابلیت توسعه گردشگری شهری در مرکز شهر تهران» انتخاب کردم و در همان ابتدا با اندیشه ادای دین به حوزه مدیریت شهری که گمان می‌کنم اهمیت جایگاه آن در علوم انسانی مغفول مانده است، نوشتن را آغاز نمودم. در مسیر این پژوهش همچون تمامی تحقیقات مشابه با تنگناها و مشکلاتی نیز مواجه شدم. برای مثال، جلب اعتماد مصاحبه‌شوندگان برای انجام مصاحبه و مستندسازی گفته‌های آنها یا هماهنگی با کارشناسان و مدیران سازمان‌ها و متقاعد کردن آنان برای انجام گفت‌وگوهای طولانی که عموماً در ساعت کاری انجام می‌شد، کار دشواری بود. همچنین فقدان داده‌های نظری پیرامون گردشگری شهری و مدل‌های توسعه گردشگری و وجود اطلاعات و آمار متناقض و عموماً ناهماهنگ به دلیل وجود ساختار بخشی در نهادهای مرتبط، از چالش‌های پیش رو محسوب می‌شد. البته علی‌رغم این موضوعات، گستره‌ای از تجربیات سازنده، آموزنده و لذت‌بخش حاصل شد که برای من بی‌اندازه ارزشمند بود. فراگیری روش تحقیق و آشنایی با گفتمان رشته تحصیلی از طریق مرور منابع و متون و به‌کارگیری یک روش تحقیق در زمینه موضوعی معین و

بررسی جامع و نظام‌مند آن حقیقتاً تجربه‌ای انگیزه‌آفرین و لذت‌بخش است. همین‌طور مواردی مانند درگیری و آشنایی نزدیک با بخشی از نظام مدیریت شهری در نتیجه مصاحبه با مدیران و کارشناسان این حوزه، آشنایی و برخورد نزدیک با شهروندان و بخش خصوصی از دریچه رویکرد مدیریت شهری، لذت مشاهده و گردش در مرکز شهر تهران با نگاهی تخصصی و علمی، تجربه نگارشی علمی بر اساس برنامه‌ای منسجم و نظام‌مند، تحقیق تجربی و شکل‌گیری علاقه‌ای عمیق به حوزه گردشگری شهری به عنوان یک موضوع علمی، از دستاوردهای هیجان‌انگیز این تألیف است.

نوشتن این کتاب از این منظر برای من اهمیت ویژه‌ای دارد که کاری مفید با توجه به علایق و تجربیات شخصی انجام داده باشم. امید دارم این مطالعه کمکی به پیشرفت تخصصی، زمینه‌ای برای تشکیل هویت حرفه‌ای و افزودن بر دامنه شناخت علمی‌ام باشد. برداشتن نخستین قدم در این راه بی‌شک یکی از سخت‌ترین گام‌های این مسیر است که جز با همدلی و اعتماد برخی عزیزان امکان‌پذیر نبود که در اینجا بر خود لازم می‌دانم از آنان سپاسگزاری کنم. از استاد گران‌قدرم جناب آقای دکتر غلامرضا کاظمیان که راهنمایی‌های مؤثر و دقت بی‌مانند ایشان سبب هرچه بهتر شدن نتایج پژوهش شد و همچنین استاد مشاورم جناب آقای دکتر نعمت‌الله فاضلی که با مهربانی، صبوری و مسئولیت‌پذیری مثال‌زدنی خود سبب غنای بیشتر پژوهش شدند و استاد محترم جناب آقای دکتر محمدسعید ذکایی قدردانی می‌نمایم که در نهایت لطف این کار را مورد ارزیابی قرار دادند و پیشنهادهای باارزش ایشان به اعتبار این نوشتار افزوده است.

همچنین از مدیران اداره کل مطالعات فرهنگی و شهرداری تهران

و کارشناسان سازمان میراث فرهنگی و شهرداری منطقه ۱۲ و تمامی افراد مصاحبه‌شونده که با دقت و حوصله به پرسش‌ها پاسخ داده‌اند سپاسگزاری می‌کنم و همچنین مایلم از مساعدت‌های بی‌دریغ جناب آقای جاودانه؛ همسر و همراه همیشگی‌ام، که پیشرفت کار را رهین راهنمایی‌ها، همراهی‌ها و ستایش‌های ایشان می‌دانم، سپاسگزاری کنم.

www.ketab.ir